

Det foreliggende arbejde er en læseværdig, detaljerig, godt organiseret sammenligning af fire miljøpolitikker, som præsenterer empirisk nye, væsentlige indsigter i sammenhængene mellem økonomiske instrumenter, teknisk udvikling og betydningen af institutionelle betingelser. En videreførelse af de teoretiske problemstillinger kunne have udvidet arbejdets perspektiv, men det berører på ingen måde Mikael Skou Andersens fortjeneste ved at have fremlagt et første bud på praktisk erfaring med økonomiske instrumenter i miljøpolitikken.

Michael Huber
Institut für Soziologie
Universität Hamburg

Jens Tonboe, *Rummets sociologi*, København: Akademisk Forlag, 576 s.

Rummets sociologi er Jens Tonboes doktorafhandling i sociologi, som han forsvarede meget overbevisende på Aalborg Universitetscenter d. 28. januar 1994. Interessen for rumdimensionen har fulgt Jens Tonboe gennem det meste af hans forskningskarriere. Han har for eksempel undersøgt økonomisk udvikling, regionplanlægning og arbejderbevægelse i Nordjylland. Her har rummet betydning, for eksempel i form af en bestemt geografisk erhvervsstruktur, som igen betinger fagbevægelsens struktur og styrke. Senere har Tonboe blandt andet arbejdet med bysociologi og redigeret to antologier *Farvel til byen* (1985) og *Storbyens sociologi* (1988). Titrerne er meget sigende derved, at de peger på en usikkerhed i sociologien om rummets betydning: På den ene side er den traditionelle opsplitning mellem land og by under nedbrydning, og det geografiske rum og den "naturlige" materialitet synes helt at blive underkastet det moderne (post)industrielle, (sen)kapitalistiske samfunds strukturer og mekanismer. På den anden side er det sociale liv stadigvæk umiskendeligt betinget af den konkrete materielle udformning af de steder, hvor det finder sted, for eksempel i storbylivets daglige skift mellem forskellige zoner og steder med hver deres funktion.

Den usikkerhed i sociologien om, hvordan rummet skal opfattes, som de to antologititler antyder, har Tonboe sat sig for at udrede systematisk i sin afhandling. Ordet rum associerer især til rum som udstrækning og til rum som beholder eller ramme, hvor noget finder sted. Men Tonboe inddrager også rummet som konkret materialitet. Emnet for afhandlingen er intet mindre end "at belyse relationerne mellem materielle fænomener, frembringelser og strukturer og social eller samfundsmæssig handlen og struktur i bred forstand" (p. 7).

Afhandlingen er resultat af en meget omfattende teoriehistorisk forskning i sociologisk teori og tilgrænsende områder. Tonboe gennemgår og analyserer en lang række nuancer og skift i opfattelserne af rummet og det sociale, og denne anmeldelse kan kun følge den overordnede gang i afhandlingen.

Hovedvægten ligger på den sociologiske tradition fra klassikerne Engels, Marx, Durkheim, Simmel og Weber til de aktuelle socialteoretikere Anthony

Det foreliggende arbejde er en læseværdig, detaljerig, godt organiseret sammenligning af fire miljøpolitikker, som præsenterer empirisk nye, væsentlige indsigter i sammenhængene mellem økonomiske instrumenter, teknisk udvikling og betydningen af institutionelle betingelser. En videreførelse af de teoretiske problemstillinger kunne have udvidet arbejdets perspektiv, men det berører på ingen måde Mikael Skou Andersens fortjeneste ved at have fremlagt et første bud på praktisk erfaring med økonomiske instrumenter i miljøpolitikken.

Michael Huber
Institut für Soziologie
Universität Hamburg

Jens Tonboe, *Rummets sociologi*, København: Akademisk Forlag, 576 s.

Rummets sociologi er Jens Tonboes doktorafhandling i sociologi, som han forsvarede meget overbevisende på Aalborg Universitetscenter d. 28. januar 1994. Interessen for rumdimensionen har fulgt Jens Tonboe gennem det meste af hans forskningskarriere. Han har for eksempel undersøgt økonomisk udvikling, regionplanlægning og arbejderbevægelse i Nordjylland. Her har rummet betydning, for eksempel i form af en bestemt geografisk erhvervsstruktur, som igen betinger fagbevægelsens struktur og styrke. Senere har Tonboe blandt andet arbejdet med bysociologi og redigeret to antologier *Farvel til byen* (1985) og *Storbyens sociologi* (1988). Titrerne er meget sigende derved, at de peger på en usikkerhed i sociologien om rummets betydning: På den ene side er den traditionelle opsplitning mellem land og by under nedbrydning, og det geografiske rum og den "naturlige" materialitet synes helt at blive underkastet det moderne (post)industrielle, (sen)kapitalistiske samfunds strukturer og mekanismer. På den anden side er det sociale liv stadigvæk umiskendeligt betinget af den konkrete materielle udformning af de steder, hvor det finder sted, for eksempel i storbylivets daglige skift mellem forskellige zoner og steder med hver deres funktion.

Den usikkerhed i sociologien om, hvordan rummet skal opfattes, som de to antologititler antyder, har Tonboe sat sig for at udrede systematisk i sin afhandling. Ordet rum associerer især til rum som udstrækning og til rum som beholder eller ramme, hvor noget finder sted. Men Tonboe inddrager også rummet som konkret materialitet. Emnet for afhandlingen er intet mindre end "at belyse relationerne mellem materielle fænomener, frembringelser og strukturer og social eller samfundsmæssig handlen og struktur i bred forstand" (p. 7).

Afhandlingen er resultat af en meget omfattende teoriehistorisk forskning i sociologisk teori og tilgrænsende områder. Tonboe gennemgår og analyserer en lang række nuancer og skift i opfattelserne af rummet og det sociale, og denne anmeldelse kan kun følge den overordnede gang i afhandlingen.

Hovedvægten ligger på den sociologiske tradition fra klassikerne Engels, Marx, Durkheim, Simmel og Weber til de aktuelle socialteoretikere Anthony

Giddens, Michel Foucault og Dag Østerberg. Afhandlingen skrider kronologisk frem med selvstændige kapitler om humanøkologien, strukturfunktionalismen, neo-positivismen og neo-marxismen.

Men sociologien er også inspireret af fortidige og samtidige opfattelser af rummet i filosofi og naturvidenskab, og Tonboe analyserer derfor opfattelser af rummet fra antik filosofi til oplysningstænkningen - især Kant og Newton. Han inddrager også kulturgeografien, især i forbindelse med neo-marxismen, hvor grænsen mellem sociologi og kulturgeografi er mere flydende.

Det har været en gængs opfattelse, at rummet stort set har været en overset teoretisk dimension i sociologien. Tonboe viser imidlertid, at det er en sandhed med stærke modifikationer. Klassikerne bearbejdede rummets betydning, for eksempel de livsbetingelser de moderne storbyer giver i Engels' *The Condition of the Working Class in England* (1845) og i Simmels *Die Grosstädte und das Geistesleben* (1903). Og den historiske materialisme teoretiserer eksplicit over forholdet mellem rummet (i betydningen materialitet) og det sociale, for eksempel i analysen af forholdet mellem varernes brugsværdi og værdi. Det er snarere i en mellempæriode i sociologiens historie, at rummets betydning nedprioriteres: Struktur-funktionalismen bortabstraherer rummet som irrelevant. For neo-positivismen optræder rummet hovedsagelig som en begrænsning for det sociale liv i form af en abstrakt afstandsfaktor. Og neo-marxismen ser rummet og det materielle rent instrumentelt som genstand for samfundsmæssige mekanismer.

Den røde tråd i afhandlingen er Jens Tonboes bestræbelse på at give rummet selvstændig teoretisk betydning for det sociale. Hans hovedkritik af utallige eksempler fra ældre og nyere sociologi er, at rummet ses "instrumentalistisk" eller "antropocentrisk", dvs. alene som passiv genstand for social adfærd og sociale mekanismer, og han finder i sociologiens historie en gennemgående hovedtendens til sociologisk reduktionisme af rummet. Heroverfor er det Tonboes hovedpåstand, at "rumlige forhold spiller en konstituerende rolle for megen social, politisk, økonomisk og kulturel adfærd og udvikling" (p. 4). Men Tonboe vil tilkende rummet en konstituerende betydning uden at forfalde til den type "environmentalistiske" synspunkter, der var dominerende langt op i 1800-tallet, hvor man så geografiske og klimatiske forhold som determinerende for samfunds- og kulturliv, og hvor en Hegel for eksempel kunne skrive: "Hvis de tyske skove havde været der, ville den franske revolution ikke have kunnet finde sted" (1830).

Tonboe vil imidlertid ikke konstruere en egentlig teori om forholdet mellem rummet og det sociale. Han argumenterer snarere mere bredt for at tage rummet alvorligt i sociologiske analyser. Man bør inddrage det objektive rum, som dels er naturskabt og dels menneskeskabt, for eksempel et møbleret værelse, et boligområde, en kommune eller en region og se på a) stedets dimension (forholdet til andre værelser, boligområder, regioner), b) tidens dimension (nogle rummæssige forhold forbliver for eksempel uforandret over generationer) og c) den sociale dimension (hvor Tonboe opererer med tredelingen mellem civilt samfund, økonomisk sfære og politisk sfære).

Som kritisk kommentar kan man anføre, at der er noget paradoksalt i afhandlingens teoretiske hovedargumentation. Det er en hovedpointe, at rummet har konstituerende betydning for det sociale, men at det samtidig er en betydning, der varierer historisk og fra kontekst til kontekst. Tonboe prøver imidlertid ikke på at systematisere konkret, hvor eller hvordan rummet har mere eller mindre betydning. Der er ingen angivelse af, i hvilke typer samfundsanalyser, den ovennævnte analyseramme med det objektive rum set i tidens, stedets og det sociales dimension skal anvendes. Spørgsmålet om, hvornår rummet skal inddrages og hvornår ikke, står helt åbent. Paradokssets kerne er spændingen mellem abstrakt begrebsanalyse og insisteringen på, at rummets betydning varierer med den konkrete kontekst. Stort set hele afhandlingen bevæger sig på et abstrakt begrebsanalyserende plan, og det er tungt stof. Selv når Tonboe har fat i konkrete eksempler, for eksempel Engels' beskrivelser af de gruppevækkende boligforhold i 1840'ernes Manchester og London, er han ude efter, hvordan forholdet mellem rummet og det sociale begribes abstrakt teoretisk.

Men afhandlingen prætenderer som sagt ikke at give en ny teori om rummets sociale betydning. Den skal først og fremmest bedømmes som en teorihistorisk analyse af begreber om rummet i sociologiens historie. I den henseende er den et glimrende oversigtsværk, hvis man har brug for at inddrage rumlige, materielle eller geografiske dimensioner i sin forskning.

Det er kutyme at slutte anmeldelser med mere formelle kritiske bemærkninger: Der optræder citater på både engelsk, tysk og fransk, men det betyder ikke, at der overalt benyttes originaltekster. Det virker tilfældigt, når Durkheimtekster nogle gange citeres på engelsk og andre gange på fransk.

Nils Mortensen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Nils Petter Gleditsch, Ådne Cappelen og Olav Bjerkholt, *The Wages of Peace. Disarmament in a Small Industrialized Economy*, PRIO, International Peace Research Institute, Oslo, London: SAGE Publications, 1994, 216 s., £ 45.00.

Nedrustning er ikke den store sag mere. Nedrustning var interessant i bipolaritetens og våbenkapløbets periode. Nedrustning og våbenkontrol var "high politics". Nedrustningsforhandlingsprocesserne var af helt fundamental betydning for øst-vest konflikten. Med den kolde krigs afslutning nedrunder man bare. Unilateralt. Så derfor er det, som nu interesserer inden for nedrustningsforskningen begreberne fredsdividende og conversion. Fredsdividende drejer sig om, hvad man nu skal bruge alle disse sparede penge til. Conversion om, hvordan militært relaterede produktioner og aktiviteter ændres til civile, eller som det formuleres, reallokering af ressourcer fra den militære sektor til den civile sektor af økonomien (s. 5).